

УДК330.1:172

Звонар В.П.

*кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу проблем
формування соціального капіталу
Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України*

ФОРМУВАННЯ ОНТОЛОГІЧНОЇ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

ONTOLOGICAL BASIS FOR THE ECONOMIC RESEARCH INTO THE PHENOMENON OF SOCIAL RESPONSIBILITY

АНОТАЦІЯ

Стаття структурує теоретичне дослідження соціальної відповідальності як економічного феномена. Запропонована структура передбачає аналіз концептуального змісту (онтологічних рамок) та конкретно-історичного економічного змісту (онтологічного ядра) цього феномена. Детально розглянуто концептуальні онтологічні особливості соціальної відповідальності, розуміння яких – ключове для формулювання її специфічного економічного змісту.

Ключові слова: відповідальність, онтологія, структура, поведінка, система.

АННОТАЦИЯ

Статья структурирует теоретическое исследование социальной ответственности как экономического феномена. Предложенная структура предполагает анализ концептуального содержания (онтологических рамок) и конкретно-исторического экономического содержания (онтологического ядра) этого феномена. Детально рассмотрены концептуальные онтологические особенности социальной ответственности, понимание которых является ключевым для формулирования ее специфического экономического содержания.

Ключевые слова: ответственность, онтология, структура, поведение, система.

ANNOTATION

The paper puts forward the structure of theoretic analysis of social responsibility as an economic phenomenon. The structure combines the conceptual essence (the ontological framework) and the economic essence (the historically variable ontological core) of the phenomenon. The paper gives the detailed analysis of the conceptual ontological framework of social responsibility. This analysis is deemed crucial to the subsequent formulation of the economic essence of social responsibility.

Keywords: responsibility, ontology, structure, behavior, system.

Постановка проблеми. Зміна пріоритетів функціонування ринкового господарства, яка продовжується нині на глобальному, національному, мікроекономічному рівнях, супроводжується економічною актуалізацією теоретичної й практичної проблеми соціальної відповідальності (СВ). Водночас наукова традиція економічного аналізу соціофілософського за природою і багатозначного за змістом феномена СВ ще несформована повністю. Перешкодою цьому залишається поліваріантність тлумачення СВ та фрагментарність її онтології в цілому (як в економіці, так і поза нею). На часі розроблення єдиної консолідованої комплексної міждисциплінарної методологічної схеми, яка б узгоджувала різні підходи до аналізу СВ і слугувала б

надійною онтологічною основою багатоаспектного економічного дослідження СВ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз СВ у фаховому економічному дискурсі найчастіше не виправдано обмежується організаційними чи регуляторними аспектами СВ бізнесу (корпоративної СВ). Нечисленні, але конструктивні ідеї щодо економічного осмислення СВ поза вузьким контекстом бізнес-етики містяться у працях, присвячених багатосуб'єктній СВ. Поруч із СВ бізнесу, вони ставлять питання про СВ держави, громадянина (працівника). Проте, визнаючи необхідність системного економічного підходу до СВ, ці дослідження нерідко позиціонують її в світлі окремих управлінських чи соціально-трудовах проблем. У такий спосіб вони тією чи іншою мірою все ж звужують застосування СВ в економічному дискурсі. Крім того, подібні дослідження часто залишають багатосуб'єктну СВ у межах звичної (первинної) філософської методології: СВ тут розглядається здебільшого як культурно-ментальна, а не економічна проблема. Первинність філософської (соціофілософської) категорії СВ є безумовною. Але економічний феномен СВ, що нині формується, не повинен «розчинятися» у загальному філософському контексті. Не слід допускати і його надмірного спрощення, розглядаючи СВ як всього лише один із багатьох інструментів економічної політики і, таким чином, протиставляючи йому комплексну соціофілософську проблематику СВ.

Мета статті полягає в обґрунтуванні методологічної схеми для широкого економічного аналізу СВ з урахуванням багатоаспектної онтологічної складності цього феномена.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формулювання й аргументація онтологічної основи економічного дослідження феномена СВ об'єктивно ґрунтується на аналізі найбільш загальних особливостей базової – соціофілософської – категорії СВ. Соціофілософське дослідження СВ має давню історію, сягаючи часів давньогрецьких та інших древніх мислителів, праці яких є фундаментом для більшості галузей сучасної науки. Протягом кількох тисячолітнього розвитку поняття СВ напрацьовано різноманітні

варіантів трактування його змісту. СВ часто вживали в контексті таких категорій, як моральний обов'язок (совість), юридичний обов'язок (право), суспільний осуд, примус, покарання, ставлення особи до влади, до суспільних норм (у їх теж неоднозначному тлумаченні), екологічно свідомо поведінка тощо. Спроби численних науковців упорядкувати зміст СВ пов'язані з виділенням із масштабного дослідницького матеріалу та обґрунтуванням рівнів СВ (індивідуальна, суспільна СВ); видів СВ (ретроспективна і перспективна СВ); форм СВ (юридична, моральна, політична, професійна, екологічна СВ тощо), цивілізаційних особливостей СВ (західноєвропейська, східноазійська, християнська, мусульманська етика тощо). Незважаючи на величезну наукову цінність цих спроб, пропоновані ними підходи великою мірою фрагментують сприйняття СВ, утруднюючи цілісне уявлення про неї. Онтологія феномена СВ «розмивається», часто гублячись у внутрішніх суперечностях, алогізмах. Так, юридична СВ нерідко суперечить сутності моральної СВ. Ретроспективна СВ, деонтологія якої майже завжди звужує свободу, перечить перспективній СВ, повністю залежній від вольових настанов. Християнська

етика може різко протиставлятися мусульманській тощо. Ця проблема інколи вирішується шляхом підпорядкування одному виду, формі СВ інших видів, форм і т. д. (наприклад, підпорядкування юридичній СВ моральної СВ чи навпаки). Тоді, природно, виникає сумнів щодо доцільності конструювання складного багаторівневого комплексу, значення більшості елементів якого кінець кінцем нівелюється.

На нашу думку, для впорядкування змісту СВ особливе значення має диференціація антропологічної (поведінкової) [1] і системної парадигми СВ [2]. Вони пропонують два онтологічно цілісні, хоча дещо відмежовані один від одного, погляди на СВ. Перший обґрунтовує СВ особливостями людської природи. Другий – особливостями суспільної організації. Важливим досягненням для цілей систематизації наукових знань про СВ видаються також спроби пояснення різного тлумачення змісту СВ різницею конкретно-історичного контексту суспільних відносин. Цей підхід розглядає еволюцію змісту СВ протягом визначених періодів становлення людського суспільства (СВ Середньовіччя, епохи Відродження, періоду науково-технічного прогресу тощо) [3, с. 11–56].

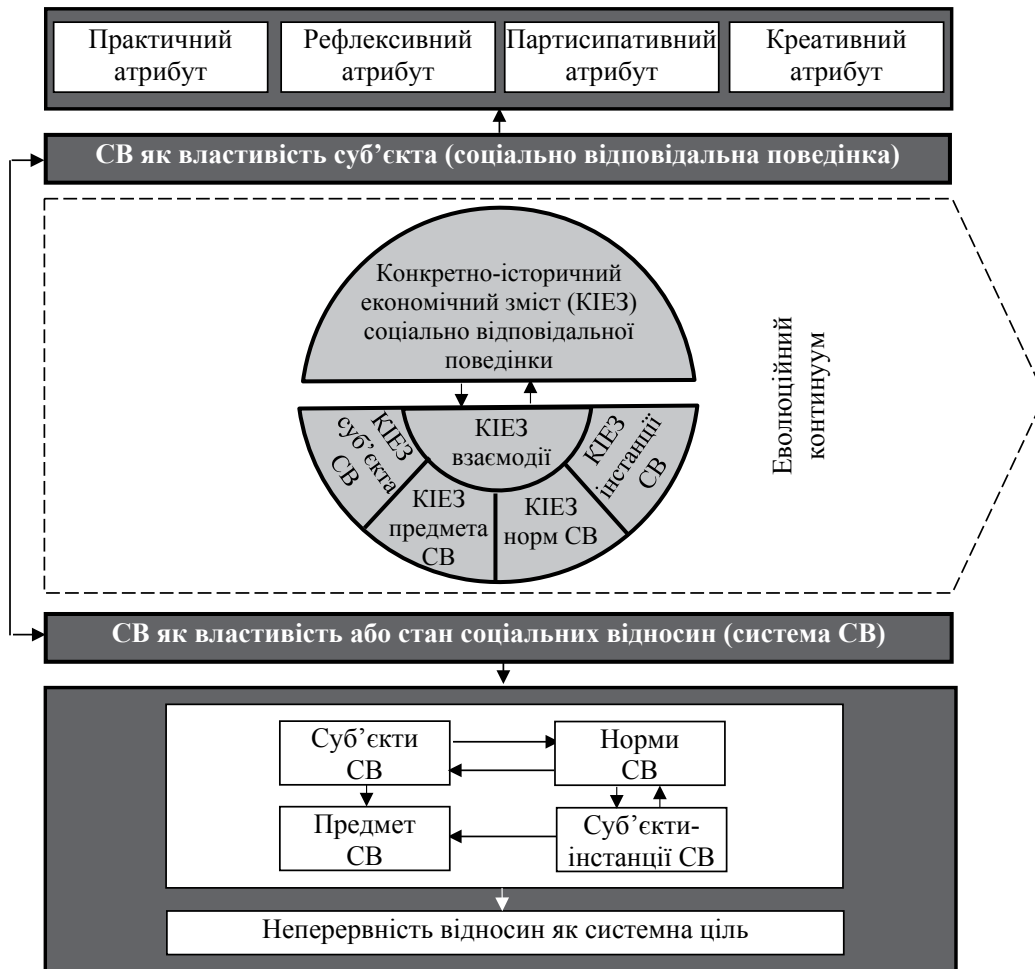


Рис. 1. Онтологічні рамки (темно-сірий сегмент) та онтологічне ядро (світло-сірий сегмент) феномена СВ

Використовуючи зазначені попередні наукові здобутки, ми доповнюємо їх підходом, націленим на *синтез онтології СВ* (рис. 1). Він передбачає аналіз у єдиному комплексі *онтологічних рамок СВ й онтологічного ядра СВ*, об'єднуючи антропологічні й системні аспекти СВ та диференціюючи стани онтологічного ядра з огляду на еволюцію суспільства та соціальних відносин.

Онтологічні рамки СВ означають об'єктивні та сталі *концептуальні границі*, всередині яких СВ визначається змістовно як феномен. Онтологічне ядро СВ відображає власне *змістове наповнення СВ*, котре змінювалося у ході історичного розвитку суспільства. Суспільна еволюція чинила вплив на онтологічне ядро СВ. Але онтологічні рамки СВ залишалися інтактними, відмежовуючи феномен СВ від інших феноменів, які виникали та зникали в процесі розвитку соціуму.

Онтологічні рамки СВ проектується двома згаданими базовими соціофілософськими концепціями – антропологічною і системною. Згідно з традиціями першої, СВ – це деяка *властивість соціального суб'єкта* [4] (індивідуального чи групового), пов'язана з його ставленням до соціальної дійсності (і до інших суб'єктів). У ході історичного розвитку зміст цієї властивості (як елемент онтологічного ядра) була різною – від абсолютного підпорядкування суб'єкта соціальній дійсності (або ієрархічно значимішим чи колективним суб'єктам) до самостійного конструювання цієї дійсності суб'єктом. Відповідно до традицій системного підходу, СВ – це *властивість (стан) соціальних відносин* [5], визначена характером взаємодії суб'єктів, організованою відповідним чином. Знову-таки її зміст (як елемент онтологічного ядра) на різних історичних етапах відрізнявся – від самоцінного «порядку» як даності для суб'єкта до стану динамічної рівноваги, що формується самими суб'єктами.

СВ як властивість соціального суб'єкта визначається особливою *соціально відповідальною поведінкою*. Адже СВ стосується лише суб'єкта дії, втілюється у деякому способі його діяльності. СВ як властивість (стан) соціальних відносин виявляє специфічна організація соціальної системи, структура якої включає: 1) суб'єкт СВ; 2) предмет СВ; 3) суб'єкт-інстанцію СВ. Ця конструкція отримала назву *системи СВ* [3, с. 59; 5]. Її дослідниками часто не виправдано применшується значимість соціальних норм як елемента цієї структури. Існування норм СВ визнається, але у структурі системи це здебільшого майже не відображається. Проте у системі СВ норми відіграють суттєву роль. Адже норми СВ: 1) сигналізують суб'єктові про бажану поведінку; 2) інформують його про спосіб впливу на предмет СВ; 3) виступають безпосередніми орієнтирами оцінки дій суб'єкта з боку інших суб'єктів СВ (зокрема, інстанцій).

Попри складність організації системи СВ слід розуміти, що вона існує не сама по собі, а як «зріз» існуючої соціальної системи. СВ – це стан соціальних відносин, коли: 1) існуюча соціальна система недвозначно допускає існування вказаних елементів; 2) система СВ накладається на існуючу соціальну систему, соціальна система перетворюється на систему СВ.

Відтак, диференціація між СВ як властивістю суб'єкта і властивістю соціальних відносин означає диференціацію між *соціально відповідальною поведінкою суб'єкта і складною соціальною системою СВ*. Перехід – у межах антропологічного підходу – від розгляду СВ як абстрактної властивості соціального суб'єкта до розгляду СВ як соціально відповідальної поведінки уможливило змістовну інтеграцію антропологічної і системної парадигм СВ. Як наслідок цієї інтеграції, соціально відповідальна поведінка зберігає свої онтологічну окремішність і самостійне значення, але розглядається у контексті системи СВ, котра є одночасно і результатом, і чинником соціально відповідальної поведінки. Окреме важливе значення соціально відповідальної поведінки визначене тим, що опосередковано через неї формуються відносини в системі СВ, визначається взаємне розташування її елементів. Адже суб'єкт СВ – це ніхто інший, як суб'єкт саме соціально відповідальної поведінки. Суб'єкт-інстанція – це і суб'єкт такої поведінки, і її оцінювач відносно інших суб'єктів у системі СВ. Вплив норм СВ спрямований саме на поведінку. Предмет СВ – це ціль соціально відповідальної поведінки і суб'єктів, і інстанцій. Водночас соціально відповідальна поведінка не «вписується» в систему СВ як її автономний елемент, оскільки поведінка – це всього лише ознака суб'єкта.

У межах сталих концептуальних *онтологічних рамок феномена СВ*, заданих об'єктивним існуванням соціально відповідальної поведінки та системи СВ, на різних історичних етапах розвитку суспільства змінювався конкретно-історичний зміст як власне соціально відповідальної поведінки, так і основних елементів системи СВ, а також характер їх взаємовідносин. Саме цей зміст формує *онтологічне ядро феномена СВ*. Його хронологічні стани виступають безпосереднім предметом конкретно-історичного дослідження СВ. Виокремлення «поза-історичних» онтологічних рамок й аналіз станів перемінного онтологічного ядра СВ в контексті історичної еволюції формує логічні передумови *консолідації антропологічної, системної й суспільно-історичної парадигм СВ*. Таким чином, досягається *синтез онтології СВ*.

Визначений сталими концептуальними онтологічними рамками феномена СВ, його перемінний історичний зміст містить у собі та здатен відобразити специфіку історичного розвитку СВ стосовно різноманітних видів людської діяльності (в т. ч. *економіки*). Для виявлення цієї специфіки необхідно інстальювати

онтологічне ядро СВ в конкретний галузевий (наприклад, *економічний*) історичний контекст. Це дозволить відслідкувати метаморфозу специфічної *економічної* сутності феномена СВ. Економічна феноменологія СВ формується як єдність соціофілософських онтологічних рамок СВ та історично перемінного специфічного економічного змісту СВ. Відтак, методологічна схема економічного аналізу СВ повинна в комплексі включати з'ясування історично перемінного змісту *соціально відповідальної економічної поведінки, суті та характеру взаємодії економічних суб'єктів СВ, економічної інстанції СВ, економічних норм СВ та економічного предмету СВ* на кожному етапі суспільно-історичної еволюції.

Аналізові конкретно-історичного економічного змісту соціально відповідальної поведінки, а також основних складових системи СВ має передувати глибинний структурно-логічний аналіз власне елементів онтологічних рамок феномена СВ. Він дозволить з'ясувати, що являють собою концептуально (безвідносно до еволюційних трансформацій) соціально відповідальна поведінка та система СВ.

На нашу думку, соціально відповідальну поведінку як елемент онтологічних рамок СВ, безвідносно до її історично перемінного змісту, виявляють такі атрибути: 1) практичний, 2) рефлексивний, 3) партисипативний, 4) креативний. Практичний атрибут втілений у тому, що СВ нерозривно пов'язана з певною доцільною діяльністю суб'єкта. Рефлексивний атрибут проявляється у внутрішній детермінованості СВ: вона неможлива без внутрішньої готовності суб'єкта до певних дій. Партисипативний атрибут передбачає пов'язаність дій суб'єкта з діями інших суб'єктів. Креативний атрибут відображає вольову, творчу природу дій суб'єкта відносно соціальної дійсності. Будь-який конкретно-історичний зміст соціально відповідальної поведінки містить усі ці атрибути, хоча в різному співвідношенні. На ранніх етапах становлення людського суспільства найбільше проявлялися практичний і вимушено партисипативний атрибути. Рефлексивний атрибут зводився до певної емоційної реакції суб'єкта на вимоги інстанції. Згодом прояв рефлексивного атрибуту став більш очевидним і осмисленим. Поступово партисипативний атрибут став проявлятися скоріше як добровільний, ніж як вимушений.

Систему СВ як другий елемент онтологічних рамок СВ, безвідносно до особливостей суспільно-історичної еволюції, виявляє даність та взаємозв'язок її основних складових: суб'єктів (в т. ч. суб'єктів-інстанцій), предметів та норм. Розглянемо особливості їх незмінної субстанції почергово. *Суб'єкти СВ*, поділені за функціональною ознакою на власне *суб'єктів СВ* та *суб'єктів-інстанцій*, є живими елементами системи СВ. Саме їх існування надає вітальності усій системі. Логічним імперативом суб'єктності

СВ є соціально відповідальна поведінка: суб'єкт СВ тому і суб'єкт СВ, що характеризується соціально відповідальною поведінкою.

Характерно, що імператив соціально відповідальної поведінки стосується як власне суб'єктів СВ, так і суб'єктів-інстанцій СВ. У ході еволюції онтологічного ядра інстанція СВ сприймала цей імператив неоднаково. У певний період вона була схильна до цього більшою мірою, в інший – меншою, акцентуючи на необхідності соціально відповідальної поведінки тільки суб'єкта. Такий стан речей часто був зумовлений вкоріненим уявленням про те, що дії інстанції СВ є соціально відповідальними апріорно і не потребують зовнішнього запиту, складного чи взагалі будь-якого процесу суспільної легітимізації. Водночас в історичному матеріалі достатньо свідчень якщо не хибності, то очевидного перебільшення істинності цього сподівання.

Поза емпіричним досвідом – із теоретичних позицій – обмеження застосування вимоги соціально відповідальної поведінки щодо будь-яких суб'єктів СВ об'єктивно видається алогічним, виходячи з таких міркувань. По-перше, суб'єкт СВ, до котрого не застосовний імператив соціально відповідальної поведінки, має позбавлятися й суб'єктності СВ як такої: він повинен вилучатися із системи СВ. По-друге, сумнівною є необхідність обмеження застосування цього імперативу лише за функціональною ознакою (у випадку суб'єкта-інстанції – лише тому, що цей конкретний суб'єкт є інстанцією). Строго відповідно до такої логіки, необхідно «звільнити» від вимоги соціально відповідальної поведінки і суб'єкта, що виконує приписи інстанції (лише тому, що він функціонально – виконавець). А це – ніщо інше як логічна контроверза. По-третє, система, у якій контролюючий елемент може бути «звільнений» від ознак, за якими здійснює контроль стосовно інших елементів, втрачає подобу соціальної системи. Будучи «звільненим», контролюючий елемент має позбавлятися всіх інших ознак, які б хоча б натякали на його як соціально відповідальну, так і безвідповідальну поведінку. Він повинен сакралізуватися. Сакралізація інстанції можлива строго в трансцендентальних системах з керуючим началом (божеством), котре перебуває поза дихотомією відповідальності і безвідповідальності. В умовах соціальної системи це недосяжно. Виходячи із цих логічних міркувань, *соціально відповідальна поведінка повинна стосуватися всіх суб'єктів СВ, в т. ч. інстанції*.

Цей факт не заперечує специфічності функцій суб'єкта-інстанції СВ, основними з яких мисляться: 1) оціночна; 2) регулятивна; 3) інтеграційна. Перші дві функції проявляються і відносно самої інстанції, і відносно інших суб'єктів СВ. Особливий випадок оцінки й регуляції інстанцією власної діяльності перетворює її на авто-інстанцію. Такою авто-інстанцією від-

носно самого себе потенційно може стати кожен суб'єкт СВ, коли цього потребує або таке допускає досягнення предмета СВ.

Коли інстанція діє лише відносно інших суб'єктів СВ, до оціночної та регулятивної функцій додається інтеграційна функція. Її призначення – вивчення й узагальнення сформованих різноманітних цілей суб'єктів СВ та формулювання на цій основі певної центральної спільної цілі, яку суб'єкти СВ усвідомлено приймають до реалізації. Така ціль у структурі системи СВ виступає *предметом СВ*, що втілюється у різноманітні конкретних форм людської діяльності. Це – об'єкт діяльнісного впливу суб'єкта СВ. Через цей вплив реалізуються атрибути соціально відповідальної поведінки.

Окремі дослідники презентують інтеграційну функцію як основну для інстанції СВ (вона інкорпорує інші можливі функції) [3, с. 71]. Але застосована нами диференціація об'єктів впливу інстанції СВ (суб'єкт СВ та власне інстанція СВ) свідчить про доцільність більш складної диференціації її функцій: інтегрувати цілі суб'єктів СВ інстанція може лише відносно цих суб'єктів, а оцінювати та регулювати вона може і поведінку суб'єктів СВ, і саму себе.

У контексті інтеграційної функції інстанції СВ слід звернути увагу на необхідність розмежування предмета СВ і генеральної цілі системи СВ. *Предмет СВ – ситуативна спільна мета суб'єктів СВ*, безпосередня сфера прикладення їх спільних або автономних (але узгоджених) зусиль. *Системна ціль – стратегічне завдання, на яке «працюють» усі системні елементи*: їй підпорядковані і предмет СВ, і норми СВ, і діяльність суб'єктів та суб'єктів-інстанцій СВ. Її зміст обумовлений фактом природної дискретності соціально відповідальної поведінки: від суб'єкта СВ не доводиться чекати постійного однакового прояву такої поведінки. Це дає підстави сучасним авторам вживати поняття «мерехтливої відповідальності» – СВ, яка проявляється спорадично [6]. Недостатність СВ у кожній конкретній ситуації визначається як «затухання відповідальності». Як вбачається, *генеральна ціль системи СВ – це власне досягнення якомога менш дискретної СВ, зменшення періодів «затухання» СВ*.

Така ціль нетотожна досягненню малоїмовірної стабільності системи СВ. Розвиток будь-яких соціальних відносин повністю заперечує можливість незмінності досягнутого стану. Запобігання «затухання» СВ, збереження недискретності СВ як цілі системи СВ не суперечить природній динаміці взаємодії суб'єктів СВ, не виключає різноманіття предметів СВ. Стабільність системи СВ вимушено є динамічною. Найбільш наочним буде її порівняння з гомеостазом біологічних організмів: ціль будь-якого з них – ситуативна, але основне завдання (визначальне з онтологічної точки зору) – це підтримання життя. Так само і прагнення континуальності відносин є визначальним для сис-

теми СВ. Важливо зауважити, що економічний зміст предмету СВ (не сам предмет як елемент системи СВ) перемінний і відноситься до онтологічного ядра СВ. Системна ж ціль – стала, її субстанція визначена і неподільна та відноситься до онтологічних рамок феномена СВ.

Міжсуб'єктні відносини у системі СВ можливі між соціальними суб'єктами як одного кількісного масштабу (індивід – індивід, колектив – колектив), так і різномасштабними: індивід – колектив, індивід – соціум. При цьому такі відносини не обов'язково ієрархічні. Ієрархія суб'єктів не є системною необхідністю. Проте будь-яка складно організована система відзначається внутрішньою ієрархічністю (як відомо, це – одна з базових системних властивостей). Очевидно, система СВ не може бути винятком. *Ієрархія у ній проявляється відносно генеральної системної цілі та цілей суб'єктів: перша є первинною щодо других*. Безумовно, якщо суб'єкт-інстанція СВ ситуативно вважається у системі СВ апіорним абсолютним авторитетом, то ієрархія вибудовується і серед суб'єктів СВ: саме інстанція буде домінувати. Як свідчить історичний досвід, це найбільше стосується колективних суб'єктів-інстанцій. Але з точки зору онтологічних рамок СВ кількість учасників взаємодії є єдиним критерієм, що об'єктивно відрізняє колективних суб'єктів СВ від індивідуальних.

Норми СВ існують як специфічні для системи СВ соціальні норми. У найзагальнішому розумінні соціальні норми – це правила взаємодії соціальних суб'єктів. Сутність соціальної норми (правила) тлумачиться доволі широко. Норма нерідко описується як ідеал поведінки, звичка/традиція (моральна норма), технічна норма (стандарт), статистична норма (вираз деяких властивостей, притаманних більшості людей, подій), правова норма [7]. Усі варіації соціальних норм тією чи іншою мірою мають значення для організації системи СВ. Проте різноманіття їх змісту слід розглядати в контексті еволюції власне змісту соціально відповідальної поведінки і конкретно-історичних особливостей взаємовідносин елементів системи СВ.

У ході аналізу онтологічних рамок феномена СВ доцільно виокремити *базову онтологічну ознаку*, спільну для будь-яких соціальних норм (в т. ч. норм СВ). Як видається, такою ознакою є *інструктивна семіотичність* норми. Вона проявляється у такому: 1) соціальна норма – це деяка семіотична конструкція (сукупність позначень, символів), бо правило взаємодії, по суті, не є дією, а лише означає й описує її (причому, правило рукопотискання при зустрічі і саме рукопотискання нетотожні); 2) соціальна норма – це деяка інструкція щодо певної дії, яка не лише описує, але регламентує останню (правило рукопотискання не тільки означає рукопотискання, але й указує на момент його необхідності чи доцільності, спосіб виконання цього жесту тощо).

Інструктивна семіотичність визначає структуру норми. У її складі можна виділити позначення (символ): 1) ситуації застосування норми; 2) моделі поведінки або вказівки на дії, затребувані за вказаної ситуації; 3) суб'єкта дії (виконавця); 4) гаранта норми; 5) санкцій норми – актив покарання чи заохочення суб'єкта дії за дотримання чи порушення зазначеної вказівки. На семіотичну природу норми в контексті її структури одними з перших звернули увагу саме вчені-економісти [8]. У свою чергу, ми акцентуємо на рівноцінно важливій інструктивності норми як семіотичного феномена.

Відповідно, *структура норми СВ*, як видається, включає: 1) позначення ситуації актуалізації норми СВ – різні варіанти взаємодії суб'єктів СВ з індивідуальними і спільними цілями (сюди належить віднести й позначення предмета СВ, оскільки ситуація застосування норм СВ формується довкола предмета СВ); 2) позначення соціально відповідальної поведінки суб'єкта; 3) позначення суб'єктів СВ (індивід, колектив, суб'єкт, суб'єкт-інстанція тощо); 4) позначення суб'єкта-інстанції в конкретній ситуації – сам суб'єкт СВ як авто-інстанція, сторонній суб'єкт-інстанція тощо; 5) позначення ймовірних санкцій – множини варіантів реакції інстанції СВ.

Елементи-символи у структурі норми СВ, за винятком позначення санкцій, вказують на конкретно-історичний зміст, відповідно, соціально відповідальної поведінки, власне суб'єкта СВ, суб'єкта-інстанції СВ і предмета СВ. Цей зміст великою мірою впливає на конкретно-історичний зміст самої норми СВ. Позначення санкцій – це та складова структури норми СВ, яка забезпечує зворотній вплив норми СВ на інші елементи системи СВ. Санкції – запорука автономності норм СВ як елемента системи СВ. Вони мають найбільше інструктивне навантаження.

Традиційно санкції норми поділяють на обмежувальні та заохочувальні. На цьому ґрунтується виділення відповідно ретроспективної і перспективної СВ, побіжно згадане нами в ході дискусії щодо дослідницьких спроб упорядкувати зміст СВ. Обмежувальні санкції застосовуються як реакція на невиконання, пряме порушення відповідної вказівки. Заохочувальні санкції стимулюють соціально відповідальну поведінку через похвалу чи нагороду. Інтенсивність покарання і заохочення залежить від ступеня жорсткості/слабкості інстанції СВ.

Поширеною у фаховій (в т. ч. економічній) літературі є позиція, згідно з якою реалізація норми СВ здебільшого заснована саме на примушуванні чи стимулюванні суб'єктів до її виконання. А сама норма мислиться зовнішньою стосовно суб'єкта (зовнішній локус контролю). У такий спосіб перебільшується значення ретроспективної СВ та применшується значення внутрішнього локусу СВ, коли суб'єкт є авто-інстанцією. Крім того, не приділяється увага тим санкціям, котрі, крім осуду чи схва-

лення, передбачають також і фасилітацію дій суб'єкта (сприяння у досягненні суб'єктом своєї конформності стосовно норми). Розуміння того, що соціальні норми, за суттю, є не тільки обмеженнями чи стимулами, але й засобом розширення можливостей суб'єкта, сформульоване у соціофілософських працях, але слабо інтегроване в контекст проблематики СВ [9]. Саме на їх теоретичному матеріалі ґрунтується наше припущення про доцільність *фасилітативних санкцій*. Санкція норми СВ цілком природно може передбачати поряд з обмежувальними і стимулюючими, також фасилітативні реакції інстанції СВ. Перебільшувати значення зовнішніх стимулів чи обмежень недоцільно, оскільки не всі норми вимагають таких санкцій. До виконання норми може спонукати інтерналізація суб'єктом СВ ситуації застосування норми. Санкція у такому разі є автоматичною, а норма – незалежною. Функції інстанції тут зводяться саме до фасилітації (за потреби). Як видається, досягнення генеральної цілі системи СВ (недискретності СВ) супроводжується трансформацією норм СВ у незалежні норми.

Слід наголосити на можливості розмежування норм СВ на правила всезагальні (вищого порядку) та локальні. Перші стосуються масштабних за розмірами соціальних утворень, організованих на засадах системи СВ (світового співтовариства, країни тощо). Другі регулюють відносини у менших групах (регіони, колективи тощо). Всезагальні та локальні норми СВ співвідносяться ієрархічно, проте самі по собі не зумовлюють ієрархію суб'єктів СВ. Відтак, ієрархічність як базова системна властивість у системі СВ, проявляється також і через *підпорядкування всезагальним нормам локальних* (на додаток до ієрархічного ряду «автономні цілі суб'єктів – спільна ціль суб'єктів – системна ціль»).

Висновки. Методологічна схема комплексного економічного дослідження феномена СВ передбачає аналіз загальних «позаісторичних» онтологічних рамок СВ та історично перемінного й економічно специфічного онтологічного ядра СВ. Онтологічні рамки СВ структурують аналіз феномена СВ як соціально відповідальної поведінки і як специфічної соціальної системи. Ці рамки мають концептуальне значення і досліджуються як поза історичним, так і будь-яким специфічним галузевим досвідом. Онтологічне ядро відображає перемінний конкретно-історичний зміст соціально відповідальної поведінки та елементів системи СВ на кожному етапі суспільно-історичної еволюції. Цей конкретно-історичний зміст здатен набувати галузевої (в т. ч. економічної специфіки), відтворюючи особливості історичного розвитку СВ стосовно різних видів людської діяльності (в т. ч. економіки). Хронологічні стани онтологічного ядра СВ та його економічна специфіка є безпосереднім предметом конкретно-історичного економічного дослідження феномена СВ. Такому дослідженню природно передують з'ясування природи власне

елементів концептуальних онтологічних рамок СВ, позаяк лише через її розуміння можливе коректне формулювання історично та економічно специфічних змістових форм феномена СВ. Безвідносно до еволюційних трансформацій та прояву економічної специфіки, соціально відповідальна поведінка як елемент онтологічних рамок СВ виявляється через низку своїх атрибутів: практичний, рефлексивний, партисипативний. Система СВ як елемент онтологічних рамок СВ виявляється через даність і взаємодію суб'єктів СВ, суб'єкта-інстанції СВ, предмета СВ і норм СВ. З онтологічної точки зору важливо розуміти, що соціально відповідальна поведінка має самостійне значення, але завжди розглядається у контексті системи СВ. Запропонована методологічна схема структурує можливі подальші предметні економічні дослідження особливостей генезису і сучасного розвитку соціально відповідальної економічної поведінки та взаємодії елементів економічної системи СВ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Подшивалов В.Н. Социальная ответственность личности: философско-антропологический аспект : дис. ... канд. философ. наук : спец. 09.00.13 / В.Н. Подшивалов. – Екатеринбург, 2009. – 196 с.
2. Карпунин С.В. Социальная ответственность как философская проблема : автореф. дис. ... док. философ. наук : спец. 09.00.11 / С.В. Карпунин. – СПб., 2001. – 39 с.
3. Парамонова И.М. Социальная ответственность: генезис, сущность, структура и стратегия развития (системный анализ) : дис. ... канд. философ. наук : спец. 09.00.11 / И.М. Парамонова. – СПб., 2001. – 126 с.
4. Осокіна Ю.С. Відповідальність соціального суб'єкта: філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 / Ю.С. Осокіна. – К., 2007. – 17 с.
5. Ореховский А.И. Ответственность: аксиологическое основание / А.И. Ореховский // Вестник СибГУТИ. – 2012. – № 1. – С. 3–12.
6. М'ясникова Н.О. Відповідальність у сучасних соціальних практиках : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 / Н.О. М'ясникова. – Х., 2008. – 20 с.
7. Смирнова Е.Э. Социальная норма и возможности ее измерения / Е.Э. Смирнова, В.Ф. Курлов, М.Д. Матюшкина // Социологические исследования. – 1999. – № 1. – С. 97–101.
8. Институциональная экономика. Новая институциональная экономическая теория / Общ. ред. А.А. Аузан ; Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М. : Инфра-М, 2006. – С. 13–15.
9. Ключевский В.О. История сословий в России: Полный курс лекций. Лекция I. / В.О. Ключевский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Kluch/01.php.